

RESSENYES

KATZ, C.; MONK, J. (1993) *Full circles*. Nova York: Roudledge, 317 p.

Aquest llibre recull les aportacions de diferents autores sobre el tema del life course (curs de vida) de dones en diversos espais geogràfics, tant del Primer Món com del Tercer. Les compiladores són Jancie Monk, Directora Executiva del South West Institute for Research on Women a la Universitat d'Arizona, i Cindi Katz, professora agregada de Psicologia Ambiental al Graduate School and University Center de la City University de Nova York.

Les idees principals que s'hi desenvolupen estan resumides en el títol. Una de les primeres qüestions analitzades és la utilització del terme *curs de vida* en contraposició a la de *life cycle* (cicle de vida). La primera permet introduir amb més facilitat la idea que les experiències, dins d'una mateixa edat, són diferents i que, per tant, els vincles entre aquestes i l'edat biològica no són tan clares com es podria pensar en un principi. En canvi, el terme *cicle de vida* implica que els canvis al llarg de la vida són cíclics i d'alguna manera inevitables.

Per una altra banda, el títol també estaria relacionat amb la idea de M.C. Bateson (1990)¹ del fet que les dones comencen una nova vida unes quantes

vegades al llarg de la seva existència, però cada vegada ho fan aportant diversos aspectes de les seves experiències passades. Així, *Full circles* inclouria una metàfora referida tant a l'espai com al temps.

L'objectiu principal d'aquesta obra és descriure els canvis en les vides de les dones a mesura que es van fent grans. Aquest tipus d'anàlisi és molt novell dins dels estudis de gènere. Les autores reclamen un nombre més elevat d'estudis sobre dones fora de les edats centrals. Assenyalen que les diferències en el curs de vida no es basen tan sols en diferències biològiques, sinó, sobretot, en les diferents experiències familiars, comunitàries i històriques, i que, per tant, aquestes divergències es van fent més significatives al llarg de la vida.

Així, el llibre té dues característiques que en un principi podien semblar contradictòries, però que en aquest cas es complementen. Per un cantó, té una voluntat integradora. Per les autores és important fer un tractament interdisciplinari del tema, perquè la metodologia que fan servir, la del curs de vida, és nova en els estudis de geografia del gènere. Un dels objectius principals de l'obra és que les persones que la llegeixin interconnectin els temes tractats i treguin conclusions globals de l'obra en conjunt.

Per un altre cantó, l'obra pretén analitzar l'especificitat. Les experiències que es tenen en un moment donat depenen del

1. BATESON, M.C. (1990). *Composing a life*. Nova York: Plume/Penguin Books.

lloc on es viu, de l'edat que es té, de la generació a què es pertany i de les altres experiències que s'han anat acumulant al llarg de la vida. Així, el llibre comença amb una descripció, per generacions, de les vides de les avantpassades de les compiladores.

El llibre es divideix en tretze capítols: el primer serveix de marc teòric i metodològic, a més a més també introdueix un resum dels problemes principals que pateixen les dones al món i dels onze capítols següents, els quals estan escrits per diferents autores i analitzen diverses problemàtiques de les dones en diferents zones geogràfiques en diferents moments de la seva vida. En el darrer capítol enllaça les idees presentades per les autores i acaba amb una conclusió global.

El primer capítol, escrit per les compiladores, Janice Monk i Cindi Katz, descriu les característiques demogràfiques de les dones al món. Encara que són conscients que les diferències d'esperança de vida creen percepcions molt distintes, descriuen aquestes característiques en grans grups d'edat.

Tracten les problemàtiques principals de les nenes al Tercer Món: l'infanticidi femení i el descens en el ritme de creixement del nivell d'escolarització. Després estudien el tema de les dones en edat adulta. Aquest no està geogràficament localitzat en cap àrea concreta, sinó que l'enfoquen des del punt de vista de la diversitat de possibles experiències segons tota una sèrie de variables a més de la del nombre de fills. Finalment, assenyalen la importància que té el factor gènere quan s'estudia la diversitat de problemàtiques en la vellesa. Aquest tema es refereix bàsicament a les experiències en el Primer Món, encara que acaba exposant les possibles problemàtiques futures quant més països del Tercer Món tinguin quantitats importants de dones en aquestes edats.

En el segon capítol, Geraline Pratt i Susan Hanson estudien noves perspecti-

ves d'anàlisi per tractar el tema de l'activitat femenina.

Els estudis de gènere sempre s'han enfocats des de les edats centrals i sobretot de les que tenen fills. Fins i tot les feministes tendeixen també a sobregeneralitzar les relacions entre família i sexe.

Segons les autores, seria necessari deconstruir el concepte d'home i de dona per donar-los un significat nou. S'haurien d'analitzar i especificar els elements domèstics que fan que una dona agafi un cert tipus de feina. Creuen que la millor manera d'analitzar aquest tema és a través de la tècnica de l'estudi del curs de vida perquè permet contextualitzar els fets. Aquest plantejament nou les ha portades a fer una anàlisi més detallada de la categoria dona a través del treball de camp realitzat a Massachussets. Intenten analitzar com influeixen la situació familiar i el curs de vida en les restriccions espacials a l'hora de trobar feina.

El capítol següent continua analitzant la relació entre dona, espai i treball assalariat en el món desenvolupat. Aquest és un dels temes més estudiats dins de la geografia del gènere. L'enfocament és, però, diferent. L'autora, Ketheleen Christensen, analitza les variables que intervenen en la decisió de traslladar el treball remunerat a casa i les conseqüències que té a nivell espacial dins de la llar i per a la protecció social de la dona. Fa un èmfasi especial en el factor generació i la història personal anterior com a variables determinants per arribar a entendre les solucions diferents a què han arribat les dones americanes a les quals ha entrevistat. La conclusió principal és que el que es necessitaria per millorar el treball a casa seria el mateix que es necessitaria per millorar tot tipus de treball remunerat.

Cindi Katz analitza, en el quart capítol, les transformacions en l'espai de vida de les dones en un poble musulmà del Sudan i a les ciutats dels Estats Units. El propòsit principal del capítol és eliminar el mite de què la llibertat espacial de les dones musulmanes és molt menor que la

de les occidentals. De fet remarca que, quan són petites, les nenes sudaneses tenen més llibertat de moviments i de decisió que les americanes. És el procés de socialització el que fa que es vagi perdent el coneixement de l'entorn i, per tant, la llibertat de moviment.

Els dos capítols següents tracten el tema del curs de vida de les dones en el carib anglòfon, però ho fan de manera diferent.

Lydia M. Pulipher descriu amb detall la particular estructura familiar i les relacions de gènere a l'illa de Montserrat. En fa una lectura nova i conclou que l'estructura comunal dels habitatges i de la societat en general permeten que les dones puguin gaudir de més llibertat, tenir fills fora del matrimoni o participar en el treball productiu, tant lluny com a la vora d'on resideixen. Per un altre cantó, Janet Momsen fa un estudi més general de com evoluciona la intensitat i el calendari dels nivells ocupacionals de les dones durant el seu curs de vida a les illes pobres i semiproletaritzades de Nevis, Montserrat i Barbados. En l'anàlisi introdueix factors importants com la influència del nivell educatiu o la disponibilitat de pensions. Janet Townsend aborda en el capítol set el tema de les migracions rurals a tres zones d'assentaments pioners a Colòmbia. Per un cantó estudia l'impacte que exerceix sobre les dones el fet de canviar de lloc de residència segons l'etapa del curs de vida en què es trobin. Explica que, a pesar de les diferències, les experiències són molt similars a tot arreu, i que en les tres àrees on ha fet l'estudi, la migració ha suposat una pèrdua de llibertat i de connexions per a les dones que les han realitzades. Així, n'hi ha moltes que deixen de participar en les activitats productives.

El capítol vuitè, escrit per Patricia Sachs fa una anàlisi de les conseqüències que té per a les dones de Dereks Creek, una població a la zona minera de West Virginia, el fet que s'hi tanqués la mina. Sachs estudia fonamentalment dos aspectes. En primer lloc, analitza la readapta-

ció que suposa el tancament de la mina. Aquest ha portat a un desdibuixament de la divisió sexual del treball en les famílies afectades. Per un altre cantó, tracta el tema de les conseqüències que té per a les dones grans i analitza per què han pres l'opció de no marxar.

En el capítol següent es tracta el tema de la presa de decisions pel que fa la mobilitat residencial. Jeanne Fagnani estudia com les parelles de classe mitjana-alta, els dos membres de les quals són professionals o tenen càrrecs importants, prenen les decisions d'on poden migrar dins de l'àrea metropolitana de París. Estudia com influeixen en la decisió tant les necessitats moltes vegades en conflicte dels dos membres de la parella com els valors socioculturals. Arriba a la conclusió que les dones amb fills a l'hora de buscar un lloc per viure intenten conjugar tant el benestar dels fills com la necessitat de compaginar els treballs productiu i reproductiu.

Damaris Rose estudia el paper de l'estat en l'atenció als infants. Relaciona aquesta variable amb la de classe social, grup ètnic, estructura familiar i la posició en el curs de vida en què es troba la dona. L'estudi se centra en tres barris de Montreal. A través de l'anàlisi de les restriccions espacials i temporals arriba a la conclusió que la construcció de l'espai urbà reforça les diferències de classe i la divisió sexual del treball. Així mateix, veu com les restriccions varien segons les edats de les criatures.

En el capítol onzè es planteja el tema de la mobilitat i l'accés als serveis de les dones. Sandra Rosenbloom analitza els lligams entre les responsabilitats reproductives, el transport i les activitats laborals en diverses etapes de la vida, tant si estan casades com si no, als Estats Units i Holanda. Subratlla que les dones casades i amb criatures són les que més porten a terme viatges en els quals intenten connectar totes les activitats que han de fer. En estudiar la mobilitat de les dones grans apunta tots els problemes que tenen per

manca de carnet de conduir. L'autora afirma que aquesta situació canviarà a mesura que hi hagi cohorts més recents que arribin a aquestes edats.

El dotzè capítol se situa a Austràlia. Ruth Fincher analitza les polítiques estatals sobre dones, les quals afavoreixen les de mitjana edat amb infants petits. L'autora critica que és una manera de desfavorir el fet que siguin vistes com a part del mercat laboral. Per un altre cantó, assenyalava que el retardament de l'edat a la maternitat i les noves tasques de cura de gent gran que han recaigut sobre elles fan que aquestes polítiques no siguin gaire eficaces. Així, analitza les respostes de dones de diferents grups socials i ètnics. Arriba a la conclusió que aquestes polítiques responen a les necessitats de les dones que hi ha al govern o amb cert nivell de poder de pressió.

Com hem pogut veure, *Full cycles* fa una anàlisi molt detallada de la situació de les dones en àrees geogràfiques molt diferents i en moments de la vida molt diferents. Dins d'aquesta diversitat es troben dos fils conductors: la mobilitat i l'escala.

Al llarg de tot el llibre es veu com la mobilitat de les dones és restringida. Les idees preponderants sobre sexualitat i el comportament femení correcte, les responsabilitats que recauen sobre elles segons el seu rol de gènere i el seu entorn polític, econòmic i social impedeixen que pugui tenir plena llibertat per buscar un equilibri entre la seva necessitat de conjujar la voluntat d'una independència econòmica, trobar un balanç entre les activitats productives i reproductives i buscar la seva autonomia personal. Encara que la mobilitat dona una certa llibertat, també és veritat que la permanència en un lloc determinat dona, en certs casos, unes satisfaccions personals i possibilitats de compartir el treball reproductiu.

El concepte geogràfic d'escala està relacionat aquí amb el de la construcció de l'espai. La manera com es produeix reflecteix, reforça i reproduceix les relacions de

gènere. A escala de la vivenda, l'organització de l'espai articula la relació entre treball productiu i reproductiu. Així, els capítols analitzats reflexionen, amb casos concrets, sobre com negocien les dones la manera en què compaginen el treball productiu i reproductiu i els avantatges i inconvenients d'aquestes solucions més o menys precàries i més o menys avantatjoses per a aquelles en concret. Les solucions buscades depenen del nivell socioeconòmic i del medi de què es parlava.

El tipus de visió equilibrada que vol donar el llibre, entre l'especificitat i la voluntat generalitzadora, serveix de base per demanar una visió diferent dels problemes de les dones a l'hora de planificar. Les compiladores assenyalen que fins ara s'ha hagut de confiar en solucions personalitzades perquè les polítiques portades a terme eren basades en apreciacions generals que poc tenien a veure amb les necessitats femenines veritables. El llibre busca descobrir vincles d'unió nous entre les dones al mateix temps que destruir-ne d'altres.

Des d'un punt de vista personal diria que és un llibre molt complet que aconsegueix totalment els seus propòsits. Fa una anàlisi molt bona de les particularitats i dels problemes amb què s'enfronten les dones diàriament i al llarg de la seva vida.

És possible que el fet que la majoria d'autores siguin d'origen anglòfon hagi influït en què hi hagi una certa tendència, a nivell geogràfic, a tractar països directament o indirectament relacionats amb el món anglòfon. De totes maneres, s'ha de dir que hi ha una bona distribució territorial dels països tractats. Aquesta voluntat d'incloure en l'anàlisi un ampli nombre de països del Tercer Món estaria probablement influenciat per la importància que tenen en l'actualitat els temes relacionats amb el desenvolupament en el món anglòfon.

El llibre és particularment interessant des del punt de vista metodològic, per-

què el tractament del tema des de l'òptica del curs de vida és molt poc corrent. En el llibre s'ha vist com la utilització de l'anàlisi evolutiva dels fenòmens és fonamental per poder resoldre els problemes de les dones. Aquesta és l'única forma d'anàlisi que permet tractar aquests temes de manera evolutiva, tal com ocorren en la realitat.

Per altra banda, és important indicar que malgrat el gran nombre de temes que tracten i del fet que els capítols estiguin escrits per diferents autors s'hi poden trobar fils conductors i nexes d'unió entre ells i, per tant, se'n poden extreure conclusions globals importants. Cada capítol per separat té el seu sentit i les seves conclusions, però el llibre presenta una congruència interna que fa que mantingui una unitat.

Finalment, crec important la crida que fan les compiladores al final del llibre en la qual reclamen una visió, a l'hora de planificar, més propera als veritables problemes de les dones, però sense perdre's en particularitats. Aquesta obra és un bon exemple de com haurien de desenvolupar-se les anàlisis per fer-ho.

Encara que requereix uns coneixements bàsics sobre el tema, el llibre es pot llegir amb certa facilitat. El fet que els textos estiguin acompanyats de mapes, fotografies i gràfics ajuda a facilitar la seva comprensió i a aconseguir aquest efecte.

Eva Jiménez Julià
Departament de Geografia
Universitat Autònoma de Barcelona

KELLER, Evelyn F. (1989). *Reflexiones sobre género y ciencia*. Ed. Alfons el Magnànim. Generalitat Valenciana.

La publicació del llibre *Reflexiones sobre género y ciencia*, d'Evelyn F. Keller, traduït per Ana Sánchez, per Edicions Alfons el Magnànim de la Generalitat Valenciana,

és un punt de referència interessant. És difícil disposar de bibliografia sobre l'anàlisi de la ciència des d'una perspectiva feminista que no sigui en anglès.

Keller és una de les pioneres en la reflexió dels fonaments epistemològics de la ciència des d'una perspectiva de gènere i, per tant, una de les autores més citades en els treballs que s'han fet després, tant en els àmbits d'investigació científica, com en l'ensenyament i aprenentatge de les ciències experimentals, des d'aquesta perspectiva.

La intenció del llibre, tal com assenyalava Keller, no és la d'estudiar l'absència relativa de dones en ciència, encara que és cert que són els homes els que s'hi han dedicat fonamentalment, sinó l'atribució que es fa de masculinitat a la ciència en tant que domini intel·lectual. És a dir, la intenció no és fer una anàlisi de caràcter sociològic sobre l'accés de les dones a la ciència, ja que aquesta és potser la part més coneguda.

Keller explica en la introducció que, com a biofísica matemàtica, s'identificava de tot cor amb les lleis de la física i amb el lloc que ocupen en la jerarquia del coneixement. A partir dels anys setanta es va començar a plantejar algunes qüestions que, d'entrada, li van semblar absurdes, però que gradualment la van portar a explorar la relació entre el gènere i la ciència: la perspectiva esbiaixada de gènere inherent al desenvolupament investigador de les ciències. Cap als anys seixanta hi van haver diferents investigadors que van iniciar formes d'estudi, i de resolució de problemes, en el camp de les anomenades ciències «dures» que han posat en evidència el vincle que s'estableix entre què s'investiga, com s'investiga i quines conclusions es destaquen del que s'ha investigat.

Keller parteix del reconeixement que tant gènere com ciència són categories construïdes socialment. Ciència és el nom que donem a un conjunt de pràctiques i que es presenta com un «cos de conei-